

RODERIK BITON

GRCI

celokupna istorija

Prevela
Mirjana Nikolajević

 Laguna

Naslov originala

Roderick Beaton

THE GREEKS

Global history

Copyright © 2021 by Roderick Beaton

Translation copyright © 2022 za srpsko izdanje, LAGUNA

Ova knjiga je posvećena svim mojim grčkim prijateljima, poznanicima, bivšim studentima i kolegama, ma gde bili na svetu danas, kao i sećanju na one koji više nisu sa nama.

Toliko je naš grad nadmašio čitavo čovečanstvo u stvarima misli i govora da su njegovi učenici postali učitelji drugih; učinio je da grčko ime više ne bude shvatano u vidu srodstva nego u vidu načina mišljenja, i da se ljudi nazivaju Grcima po našem zajedničkom sistemu obrazovanja, pre nego po zajedničkim precima.

– Isokrat, *Panegirika* (Atina, 380. p. n. e.)

Tamo se može videti neki zapadni Evropljanin kako usvaja svoju abecedu, Rus kako uči grčki, Vizantinac kako proučava dela drevnih Grka, i neki nepismeni Grk kako uči da tačno piše na drevnom jeziku.

– Ana Komnina, *Aleksijada* (Carigrad, oko 1150)

Jezik mi dadoše grčki;

Kuću ubožarsku na obalama Homerovim.

Jedina briga mi je jezik moj na obalama Homerovim.

– Odisej Elitis, *Dostojno jest* (1959)*

Ne kažem da smo iste krvi – jer me užasavaju teorije o rasama – ali ipak živimo u istoj zemlji i gledamo u iste planine koje se završavaju u moru.

– Jorgos Seferis, beseda prilikom uručjenja Nobelove nagrade za književnost (1963)

* Odisej Elitis, *Dostojno jest*; sa novogrčkog preveo Vladimir Bošković; Karpos, Loznica, 2016. (Prim. prev.)

Sadržaj

Beleška autora	11
Predgovor.	13
1. Od zapisa i legendi (1500. p. n. e. – oko 1180. p. n. e) .	19
2. „Homerov svet, ne naš“ (oko 1180. p. n. e. – oko 720. p. n. e)	53
3. Izmišljanje politike, otkriće kosmosa (oko 720. p. n. e. – 494. p. n. e).	81
4. Prvi svetski ratovi i klasično doba (494. p. n. e. – 404. p. n. e).	113
5. Prestonica kulture (404. p. n. e. – 322. p. n. e)	149
6. „Postati Grk“ (322–27. p. n. e)	185
7. Rimsko grčko carstvo (27. p. n. e. – 337. n. e)	221
8. Prelazak na hrišćanstvo (337–630)	255
9. „Oči svemira“ (630–1018)	285
10. „Grad koji je čežnja sveta“ (1018–1204)	307
11. Čudovišta puna nade (1204–1453)	327

12. Između dva sveta (1453–1669)	355
13. „Grčki preporod“ (1669–1833)	381
14. Evropska država, globalna nacija (1833–1974)	409
15. Novi zapisi, nove legende (1974–2021)	437
Epilog	455
Izjave zahvalnosti	459

BELEŠKA AUTORA

U ovoj knjizi koristim skraćenicu p. n. e. gde god godina ili stoleće padaju u period pre početka nove tekuće ere. Datumi p. n. e. se broje naniže, tako da četrnaesto stoleće p. n. e. nastupa pre trinaestog stoleća, i tako dalje. Nema nulte godine u tom sistemu, tako da posle godine 1. p. n. e. sledi godina 1. n. e. (ekvivalent a. d.). Koristim skraćenicu n. e. samo onde gde bi kontekst inače izazvao zabunu. Dakle, tamo gde nije navedeno ni p. n. e. ni n. e., podrazumeva se da je reč o n. e.

PREDGOVOR

GRČKI JEZIK JE jedan od samo tri kojima se danas govori i piše u celom svetu, a koji mogu da prate svoje neprekidno pisano nasleđe unazad više od tri hiljade godina. Ostala dva su kineski i hebrejski. Zajednički junaci i junakinje priče koju kazuje ova knjiga su oni ljudi koji su govorili i pisali grčkim jezikom tokom dugih vekova njegovog zabeleženog razvoja.

U ta vremena grčki je prvo bio korišćen za vođenje administrativnih zabeleški, a zatim radi čuvanja za budućnost herojskih epova, Homerove *Ilijade* i *Odiseje*, koje s ushićenjem čitaju sve potonje generacije. To je bio jezik prvog na svetu potpuno alfabetskog sistema pisanja. Na grčkom su udareni temelji savremene filozofije i nauke a kasnije će, na grčkom, apostoli hrišćanstva posejati novu veru posredstvom Novog zaveta. Izvorni tekst Jevanđelja na grčkom i dalje se glasno poje na grčkom u pravoslavnim crkvama širom sveta. S vremenom se razvijajući, kao i ljudski govor uopšte, grčki je u svom današnjem obliku zvanični jezik Republike Grčke i jedan od dva zvanična jezika Republike Kipar.

Grke iz naslova i sa stranica koje slede trebalo bi shvatiti kao sve koji govore grčkim jezikom. Ispostaviće se da je priča

o onima čiji je maternji jezik grčki priča o identitetu – ili pre o identitetima, u množini. Oni koji govore grčki vični su, još otkako smo ih upoznali preko njihovih starijih zapisa, postavljanju pitanja sebi i saslušavanju sebe samih. Odgovori do kojih bi dolazili veoma su se razlikovali kroz vekove, u skladu sa promenama na polju kulture i sa promenljivim istorijskim okolnostima. Grci su tokom istorije stvarali međusobno veoma različite vrste društava i političkih sistema. Iako su neprekidno naseljavali jedan isti jugoistočni ugao Evrope i istočnog Sredozemlja, oni su takođe, u razna vremena, puštali korenje i na mnogim drugim mestima. Neprestano su se pokazivali kao snalažljivi u ponovnom pronalaženju sebe. Borili su se protiv različitih neprijatelja, trgovali sa različitim partnerima širom sveta, slavili različite bogove, čak i sebe nazivali različitim imenima. Mi ih danas na srpskom nazivamo Grcima, a njihovu zemlju Grčkom, jer su drevni Rimljani prvi naišli na domaće pleme koje je govorilo grčkim jezikom i nazvali ga, na latinskom, *Graeci*. Na njihovom jeziku, u drevna vremena, ti ljudi su bili poznati kao Heleni, a njihova zemlja kao Helada, a to je ime pod kojim je ona ponovo postala poznata od početka devetnaestog veka. Ali oni su, takođe, u razna vremena, bili Ahajci (*Achaiwoi*, na grčkom *Achaios*; prev.) i Romeji (*Romaioi* ili *Roimoi*), što znači Rimljani.

Ova knjiga postavlja jedno pitanje. Šta možemo da naučimo, iz nagomilanog iskustva onih koji su govorili i pisali na tom jeziku tokom tri i po hiljade godina, o načinu na koji se identiteti stvaraju, ovekovećuju, menjaju ili ponovo pronalaze tokom vremena? Svi se oslanjamo na percepcije prošlosti da bismo uspostavili sopstveni identitet u sadašnjosti. U svetu kome sve više prete sudari uzajamno isključivih, monolitnih identiteta, dobro bi bilo kad bismo svi mogli da razmislimo, na osnovu bolje obaveštenosti nego što često činimo, o načinima na kojima su oblikovani ti identiteti i kako su bivali prilagođeni, dok se svet oko nas menja. Priča o Grcima, zasnovana

na njihovim sopstvenim rečima, koje se mogu pratiti čak do najranijeg perioda zapisane istorije, osvetljava taj proces više nego ma koji pojedinačni identitet, naizgled fiksiran i zauvek dat u bilo kom vremenu.

Priča koja sledi biće sasvim različita od ičega što ste ikada pročitali o Grcima ili o Grčkoj. Problem je u tome što ovo nije priča o mestu. Grčka ili Helada bila je u drevnom svetu samo prilično neprecizan geografski pojam. Nije bilo nikakvog političkog subjekta pod tim imenom sve do 1821, kada su Grci kao podanici Osmanskog carstva podigli zastavu revolucije i proglasili nezavisnost. Granice grčke države koju sada poznajemo uglavnom potiču iz 1913. Ograničiti priču na te uske geografske okvire značilo bi ostaviti izvan nje upravo onu dimenziju grčke istorije koju ova knjiga ima za cilj da osvetli, naime, njen globalni domet.

Ovo takođe nije priča o samo jednoj grčkoj civilizaciji. Za većinu nas, sem ako rezervišemo godišnji odmor ili imamo posla tamo, kada mislimo o Grcima ono što nam prvo pada na pamet najverovatnije su umetnička ili naučna dostignuća grupe gradova-država pod vođstvom Atine i Sparte od pre oko dve i po hiljade godina. Priča o toj civilizaciji, koju i dalje nazivamo „klasičnom“, mnogo puta je ispričana. I to zasluženno – jer ona je zaista poreklo velikog dela umetnosti, nauke, politike i zakona kakve ih danas poznajemo širom razvijenog sveta. Na ovim stranicama ćemo često posmatrati sam taj proces na delu, a ponekad ćemo takođe ispitivati mehanizme koji su omogućili tim dostignućima da prodru i stignu tako daleko od svoje početne tačke. Za sada je dovoljno da se podsetimo na to koliko reči u optičaju u globalizovanim jezicima današnjice, naročito u naučnoj terminologiji, potiču iz grčkog i odnose se na stvari koje su Grci prvi stvorili ili definisali: demokratija, politika, filozofija, drama, čak i kriza i epidemija – da navedemo samo nekoliko. Još mnogo više izraza grčkog korena smišljeno je u moderna vremena kao nazivi pronalazaka nepoznatih u antici:

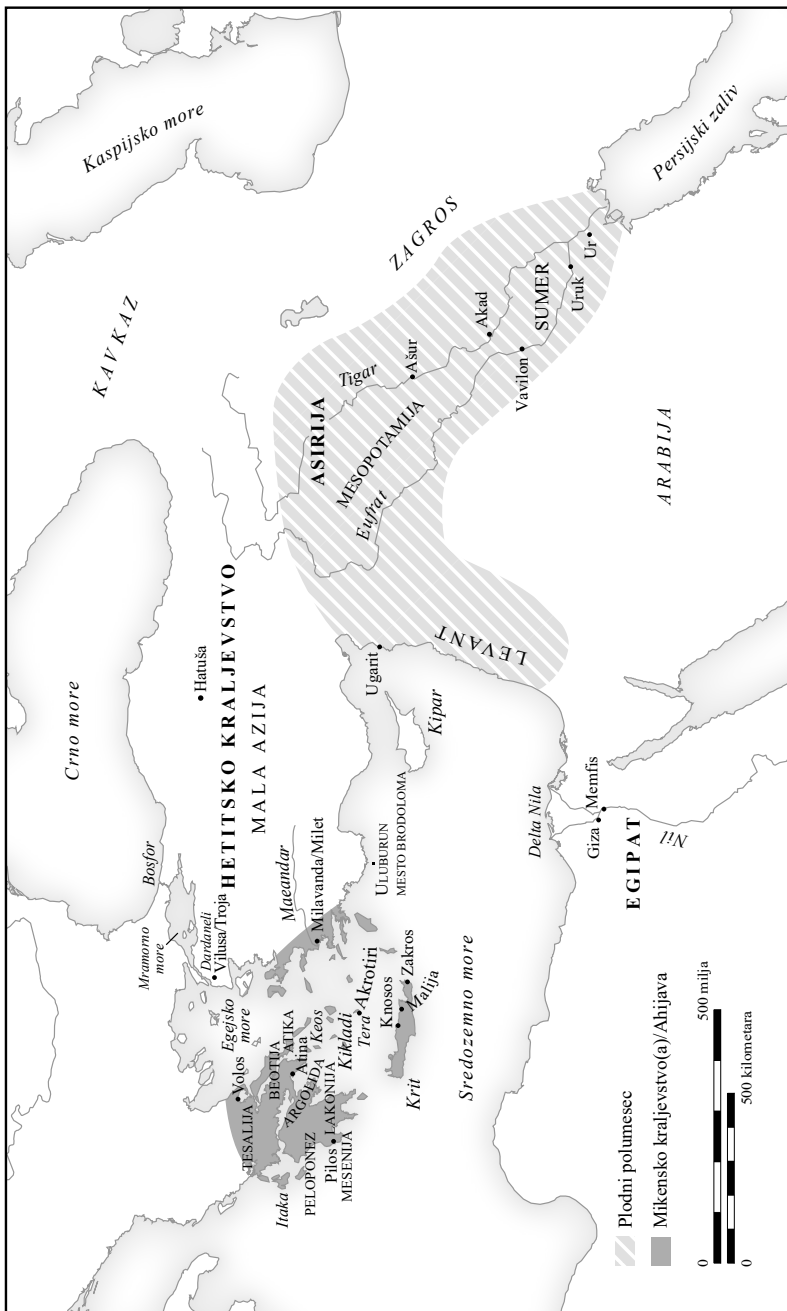
telefon, tehnologija i foton su primeri. Još jedna reč je pandemija – prava drevna grčka reč kojoj je u moderna vremena u mnogim jezicima dato potpuno novo značenje.

Ali daleko je više od toga u priči o Grcima. Radije nego da se usredsredim na samo jednu civilizaciju, ma koliko ona bila utemeljivačka za ostatak sveta, ja ću u ovoj knjizi sagledavati čitav niz međusobno povezanih civilizacija. Mnogo pre klasičnog perioda dolazi grkofonska civilizacija koju danas nazivamo mikenskom. Mikenjani su bili ratnici bronzanog doba. Ali bili su takođe i trgovci koji su gomilali velike količine zlata i gradili tvrđave za koje su kasnije generacije mislile da su mogle da budu samo dela džinova. Njihov svet je okončan odjednom, pre oko tri hiljade i tri stotine godina. Niko zasigurno ne zna zašto. Ali, savremena teorija kolapsa sistema, razvijena da bi se objasnilo kako se desilo da ta i ostale civilizacije nestanu, ona je sa kojom ćemo se sresti ponovo, u uzdizanju i padu kasnijih civilizacija u kojima su oni čiji je jezik bio grčki odigrali značajnu ulogu.

Još kasnije, širenjem vlasti Rima, došao je red na Grke da budu osvojeni. Oni koji su govorili grčki, a živeli su pod Rimskom imperijom, iznedrili su sopstvenu, posebnu verziju onoga što mi nazivamo rimskom civilizacijom. Zaista, cela istočna polovina te imperije, koja se proteže od Jadranskog mora na zapadu do reke Eufrat na istoku i čak na jug do Asuana u Egiptu, koristila je grčki, a ne latinski, kao svoj zajednički jezik. Zatim je došlo hrišćanstvo i sa njim potpuno nova, centralizovana, jednobožačka grkofona civilizacija koja je skoro hiljadu godina izazivala zavist Zapada. Mi danas tu civilizaciju nazivamo vizantijskom, ili Vizantijom. Najzad, Grci su u novija vremena igrali istaknute i osobene uloge u kovanju najsloženijeg društva koje je ikada postojalo – globalne civilizacije u kojoj danas uživamo, sa svim onim što je osnivač psihoanalize i posvećeni klasicista Sigmund Frojd jednom, proslavljenim terminom, nazvao njenim nezadovoljstvima.

Kada pogledamo grčku istoriju kroz tu perspektivu, i razmrsimo višestruke načine na koje su Grci bivali u interakciji sa svim vrstama stranaca tokom više od tri milenijuma, dolazimo do zaključka da su Grci stizali skoro svuda. Grčki jezik, umetnost i arheologija iz mnogih različitih perioda prošlosti, filozofija, književnost i drevni doprinosi nauci, medicini, pravu i politici, danas se izučavaju u školama i na univerzitetima od Čilea do Kine, od Norveške do Novog Zelanda, od Sibira do Južne Afrike. Širom sveta, tokom poslednja tri stoleća, arhitekta grandioznih zdanja, javnih ili privatnih, udahnuili su novi život uzdignutim mermernim stubovima i uzvišenim frontonima kakve su Grci nekada osmislili za hramove svojih bogova. Na drugačije načine, naslednici tih drevnih Grka već vekovima uzajamno delaju sa narodima svih vrsta, širom poznatog ili dostupnog sveta svojih vremena.

Zbog toga se ova knjiga naziva celokupnom istorijom.

1. Istočno Sredozemlje i Plodni polumesec u kasno bronzano doba

1.

OD ZAPISA I LEGENDI

1500. p. n. e. – oko 1180. p. n. e.

ZAMISLIMO ZORU KAKO se diže nad Egejskim morem 1500. pre nove ere. Daleko ka istoku i jugu sunce je već uveliko nad horizontom Plodnog polumeseca koji se pruža od vrha Persijskog zaliva, tokovima reka Eufrat i Tigar i na zapad sve do Sredozemlja. To su bile zemlje gde se započelo sa gajenjem useva i pripitomljavanjem životinja, mnogo hiljada godina pre nego što su složena društva, ili civilizacije, cvetala u tim oblastima duže od milenijuma: Ur, Akad, Sumer, Vavilon. Godine 1500. red je došao na Asirce koji su vladali iz svoje prestonice Ašura, sa obala Tigra. U ta vremena novo središte moći i bogatstva već ostavlja svoja obeležja dalje ka severu, bliže Egejskom moru, na visovima Anadolije.

To je kraljevstvo Hetita. Mada je nad morem jedva tek zora, sunce se diže nad Hetusom, hetitskom prestonicom koja leži nedaleko od mesta buduće turske prestonice Ankare. Hetitski kralj drži vojsku koja može da povede u rat na stotine bojnih kola – i još jednu vojsku druge vrste, manje uočljivu, koja čuva i neguje ogroman broj zapisa sačinjenih pismom poznatim kao klinasto, nastalom u Plodnom polumeseću tokom prethodnog milenijuma. U skoro istom trenutku, daleko na jugu, svetlost

obasjava dolinu Nila. Sunce prvo doseže vrhove piramida u Gizi, koje su tada već hiljadu i pet stotina godina stare. Egipat je stabilna kraljevina hijerarhijskog društvenog uređenja, razvijenim načinom pisanja, koja pred sobom ima još tako mnogo vekova. Bogatstvo i legendarna mudrost Egipćana magneti su koji privlače trgovce i suparničke vojske iz čitave oblasti.

A tamo u Anadoliji svetlost počinje da se sliva niz rečne doline koje vode ka zapadu, od visoravni koja je srce zemlje Hetita prema moru. Narod priobalnih nizija govori svojim jezicima, srodnim hetitskom. Ali 1500. godine p. n. e. njima se ne vlada pravo iz Hetuse. Kako sunce dostiže primorje, ono osvetljava i jedan grad u blizini ušća Meandra, najveće od svih tih reka. Hetitima je taj grad poznat pod imenom Milavanda, ali će on kasnije u grčku istoriju ući pod imenom Milet.

Nekoliko trenutaka kasnije, nekoliko stotina kilometara severno i samo malo ka zapadu, tesnac poznat kao Dardaneli, ili Helespont, polako doseže narastajuću svetlost. Na azijskoj strani, nekoliko stotina kilometara dalje od egejske obale ka kopnu, bude se za novi dan gusto naseljene ulice jednog još većeg grada. Podignut usred plodne ravnice, ovaj grad je strategijski povoljno smešten tako da dobro zarađuje od svih trgovaca koji putuju iz Egejskog mora kroz tesnace u Mramorno more i dalje, kroz Bosfor u Crno more. Njegovu tvrđavu podupiru masivne zidine. Ispod njih je mnogo veći donji grad, dom nekih deset hiljada ljudi, što je znatan broj stanovnika za taj deo sveta u to vreme. Kojim jezikom ti ljudi govore i kojim imenom nazivaju to mesto neće biti zabeleženo za budućnost. Hetiti ga nazivaju Vilusa, a Grci kasnije Vilios, Ilios ili Ilion – da bi na kraju postalo poznato po drugom grčkom imenu, možda ništa manje drevnom, Troja.

Svetlost zore prosipa se po Egejskom moru. Prvi zraci zahvataju, jedan za drugim, vrhove tri velika planinska lanca koji se pružaju od istoka do zapada, preko ostrva Krit. Trista

dvadeset kilometara dugo dugo, ne više od šezdeset pet široko, bez ikakvog kopna ma koje veličine koje bi bilo vidljivo sa njegovih obala, ostrvo Krit je dom napredne civilizacije koja će postati poznata kao minojska – po legendarnom kralju ovog ostrva, Minoju – pošto njeni ostaci budu otkriveni tri i po hiljade godina kasnije. Krit je pod Minojcima zemlja napretka i obilja. Kako se sunčeva svetlost spušta do ravnica pri obali, ona na krovovima kuća nišani u samosvojne stilizovane predstave bikovskih rogova, koje pomalo liče na srednjovekovne grudobrane, mada rogovi nisu postavljeni radi odbrane. (Prvi arheolozi koji su ih otkrili početkom dvadesetog veka nazvaće ih, prilično zloslutno, sveštenim rogovima – i to ime će ostati.) Veća naselja grupišu se oko čvrsto osnovanih, složenih građevina koje će ti isti arheolozi nazvati, konvencionalno, palatama. U stvarnosti, to su bila mesta sakupljanja i preraspodele poljoprivrednih i zanatskih proizvoda. Te delatnosti su u celini vezane za verske ceremonijalne i ritualne radnje koje su se vekovima na tom ostrvu odvijale.

Za većinu stranaca, čak i gledano iz 1500. p. n. e., kritski način života može se činiti egzotičnim. Ni minojski jezik ni njihov sistem pisanja nisu nalik ni na jedan koji se negde koristi. Minojska arhitektura izgleda kao izvrnuta naopako: gornje spratove podupiru stubovi koji se sužavaju odozgo nadole. Prostorije namenjene ceremonijama u tim palatama oslikane su živim bojama a njihovi unutrašnji zidovi pokriveni su stilizovanim freskama u čitavom rasponu živopisnih boja. Muškarci su naslikani u kratkim, ušiljenim suknjicama ili sa bedrenim povezima; žene u dugim suknjama sa volanima i kratkim jaknama koje ostavljaju njihove grudi gole i isturene; ponekad drže žive zmije u rukama. Oba pola su prikazana neprirodno uskog struka.

Druge scene su slike javnog spektakla koji mora da je bio delimično opasan sport a delom verska služba: vežbači redom pokušavaju da uhvate za rogove bika koji trči, prevrnu se preko

glave na njegova leđa i skoče u savršenom položaju na noge okrenuti u pravcu iz koga su došli.

Unutar palata, ušuškani i osvetljeni samo svetlarnicima sa gornjeg sprata, baseni očišćenja okruženi stubovima vode pod zemlju i omogućavaju poklonicima komunikaciju sa božanskim silama koje se dole nalaze. Jedna od njih se često predstavlja u vidu bika, i to je verovatno prethodnik Zemljotresca Posejdona, slavljenog u potonja vremena. Moguće je da je najviše božanstvo bila boginja gipkog struka i golih grudi, često predstavljana na samom uskom vrhu stene dok divlje životinje ili muškarci s divljenjem zure naviše ka njoj. Bogosluženje se, takođe, obavlja u svetilištima visoko na planinskim vrhovima ili duboko u pećinama. Nije nepoznato – a moglo bi čak da bude i uobičajena pojava – da su mladi ljudi ritualno ubijani ili da su deca-žrtve bila pripremana za ljudoždersku gozbu da se umilostive ti isti bogovi.^{1*}

A Minojci sa Krita su imali dobar razlog da ih se plaše. Egejsko more je deo sveta gde se Zemljina kora pomera. Često bi u prošlosti njihove palate i gradove zemljotresi sraznili sa zemljom. Do tada su ih Minojci, svaki put kada se to dogodi, ponovo gradili, da budu još sjajniji nego prethodni. Sada, dok sunce prelazi preko mora, ono osvetljava grupu ostrva na severu koja će kasnije postati poznata kao Kikladska ostrva. U toj skupini, najbliži Kritu, uzdiže se u svetlosti zadivljujući spomenik razornim silama koje leže duboko u zemlji. To je prsten stenovitih ostrva koja okružuju vulkanski aktivne, morskom vodom ispunjene kratere, koji će kasnije postati poznati kao Tera, a još kasnije i još uvek kao Santorini. Obale koje se nežno spuštaju na strani okrenutoj moru, dalje od kratera, dičile su se nekolicinom naprednih gradova. Ljudi su tu živeli

* Brojevi u tekstu označavaju napomene koje sadrže spisak literature korišćene u knjizi. Fajl sa napomenama nalazi se na sajtu Lagune www.laguna.rs u odeljku *Grči: Celokupna istorija*. Nazivi knjiga i imena autora dati su u originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu.

u dvospratnim kućama i oslikavali njihovu unutrašnjost živo obojenim freskama u minojском stilu. Tamo verovatno još uvek, godine 1500. pre nove ere, žive neki koji se sećaju razorne erupcije što je razbacala vulkanske krhotine kilometrima uvis u atmosferu i zakopala svaki znak ljudskog naselja na Teri ispod sloja od preko trideset stopa pepela i vulkanskog kamena – plavca.² Ostaci Akrotirija, kako će se to mesto kasnije zvati, ležaće neotkriveni sve do 1967. godine nove ere. A sve što može da se vidi te 1500. godine p. n. e. čine beživotne humke belog pepela, zasečene crnim prugama piroklastičnog mlaza čija je temperatura, u vreme erupcije, dostizala stotine Celzijusovih stepeni. Ništa na ostrvu nije moglo da preživi takvo razaranje. Čak i posle skoro pola stoleća samo je kržljava vegetacija naselila pusto tlo. Morski vetrovi brišu površinom, pomerajući jaruge i odnoseći pepeo i šljunak daleko u more. Mnogo će vremena proći pre nego što neki odvažni pomorac ponovo kroči nogom na Teru. Mora da su stanovnici bili upozoreni na vreme jer će kuće i ulice, koje će arheolozi dvadesetog veka otkriti, biti bez ljudi. Nadalje, iako su ovi događaji morali biti zastrašujući u svoje vreme, erupcija Tere je, dugoročno gledano, izazvala manji poremećaj nego što se moglo očekivati. Pokazalo se da su Minojci prešli preko nje, kao i preko prethodnih nesreća. Može biti, ipak, da su na delu bile njene mnogo podmuklije posledice koje je tek trebalo da dođu do izražaja. Moglo je tek par znakova toga da se uoči, mada je moguće i da je u narodu Krita bila uzdrmana poznata vera u božanstva u čiju se zaštitu uzdao, ili u stare obrede koji, kako se činilo, nisu bili dovoljni da ih umilostive.³

U vreme erupcije vetrovi su duvali sa zapada. Najmanje pogođeni bili bi ljudi koji žive između dvesta i trista kilometara uz vetar od katastrofe na matičnom kopnu, koje je na redu da, najzad, pozdravi sunce u ovo zamišljeno jutro. To je zemlja koja će posle mnogo vekova postati poznata po imenu

Helada, a kasnije *Graecia*^{*}, ili Grčka. Tu ljudi žive u raštrkanim zajednicama, godinu za godinom izloženi mogućim lošim prinosima, suši i naglim poplavama. Daleko od plodnih priobalnih ravnica, zemljište pogodno za gajenje useva i ispašu ispresecano je planinskim lancima koji međusobno razdvajaju te zajednice. Poljoprivredna delatnost dovoljna za sopstvene potrebe i gajenje stoke, uglavnom ovaca i koza, predstavljaju pravilo. Tlo je sposobno da ishrani taman toliko usta koliko ih ima, ljudskih i životinjskih. Ovo je konstanta koja se uopšte neće znatno promeniti tokom svih budućih stoleća.

Godine 1500. nigde na kontinentu nije bilo zgrada uporedivih sa onima na Kritu, ni po brojnosti ni po veličini. Sve do relativno nedavno, i naročito u poređenju sa Kritom, čitava ta oblast bila je kulturna mrtvaja.⁴ Ali u vazduhu se oseća promena. To je posebno jasno u Mikenima, naseobini na bregu, na ivici ravnice poznate kao Argolida, na jugoistoku Peloponeza, gde je počela da se uzdiže bogata elita. Narod na kopnu na jugu Grčke bio je u usponu. To je narod čiji će potomci, kroz nekoliko generacija, dominirati čitavom egejskom oblašću, pomračivši moć i bogatstvo minojskog Krita i ostavivši za sobom najstarija svedočanstva pisana grčkim jezikom.

DALJE POREKLO MIKENJANA, kako mi danas nazivamo taj narod i njihovu civilizaciju, i grčki jezik kojim su govorili, izgubljeni su u preistoriji. Grčki pripada indoevropskoj grupi jezika koji su se u preistorijska vremena rasuli kroz mnoštvo stanovnika, od Indijskog potkontinenta do Islanda. Često se tvrdi da prvi koji su govorili indoevropskim mora da su došli

^{*} Od 3. veka p. n. e. grčke kolonije na tlu današnje Italije počinju da se nazivaju *Magna Graecia* (*Megále Hellás*) odnosno Velika Grčka, da bi se naglasila njihova veličina nasuprot grčkoj matičnoj zemlji. Oznaka *Magna Grecia* odnosi se na stanovništvo i kulturu grčkih kolonija u južnoj Italiji i na Siciliji, a ne na određenu teritoriju. (Prim. prev.)

na kopno Grčke sa severa, negde između 2300. i 1900. godine p. n. e. (u preistoriji su svi datumi približno određeni). Pošto su se mešali sa narodom koji je bio tamo pre njih, jezik koji znamo kao grčki nastajao je polako – kao različit od drugih iz indoevropske grupe jezika, ugrađujući u sebe elemente upijene iz starijeg jezika, ili više jezika, te oblasti.⁵ Za razliku od toga, može biti da je neki oblik ranog indoevropskog jezika stigao sa prvim zemljoradnicima, u vreme kada su se znanja o veštini poljoprivredne delatnosti prvi put proširila zapadno od Plodnog polumeseca, pre nekih šest hiljada godina. U tom slučaju, daleko poreklo grčkog jezika moglo bi da seže unazad čak do početka perioda koji nazivamo neolitom, ili kamenim dobom.⁶ Dakle, grčki mora da se oblikovao kao poseban jezik na najjužnijem vrhu Balkanskog poluostrva, tokom nekoliko stotina godina, možda čak hiljadama godina, pre naše zamišljene egejske zore u 1500. godini p. n. e.

Upravo je u zadivljujućoj tvrđavi Mikene 1876. nemački arheolog Hajnrih Šliman pronašao dokaz da je složeno društvo cvetalo na evropskom kontinentu tokom kasnog bronzanog doba, čitav milenijum pre nego što je klasična Grčka dostigla svoj vrhunac. Zakopane pod onim što je nazvao grobnim jamama, Šliman je otkrio ostatke porodica koje su tamo vladale otprilike između 1600. i 1450. godine pre nove ere. Kostii tih ljudi i dalje su pokazivale tragove rana i deformacija koje su preživeli tokom teških životnih borbi. Sa njima je sahranjeno mnoštvo mačeva, noževa i vrhova koplja. Slike predstavljene na grobnim predmetima prikazuju prizore borbe, lova na lavove ili veprove i hvatanja divljih veprova u zamku. U šest grobnica su lica pokojnika prekrivena maskama od kovanog zlata. Žene su ispraćene sa složeno izrađenim zlatnim ukrasima za glavu i fino obrađenim nakitom. U jednom od grobova malo dete je položeno na počinak čitavo uvijeno u zlatni list.⁷

Od tada, na svetlost dana izašlo je još mnogo nalazišta, u Mikeni i drugde na jugu i u središnjem delu današnje Grčke.

Godine 2015, jedan američki arheolog koji je radio na mestu preistorijskog Pilosa u Meseniji, na jugozapadu Peloponeza, iskopao je veoma slična blaga iz istog tog perioda u grobu Ratnika Grifina.⁸ Jasno je da su elite kopnene Grčke u šesnaestom i petnaestom veku pre nove ere bile ponosne na svoju snagu i veštinu baratanja oružjem.

Običaj sahranjivanja tolikog blaga daleko od očiju, zajedno sa pokojnicima, sasvim prikladno se naziva orijentacionim otpadom.⁹ Kako su ta bogatstva dospela ruke mikenskih ratnika i porodica sahranjenih sa njima je misterija. Njihov neposredni izvor, s druge strane, ne treba daleko tražiti. On leži na minojском Kritu. Minojci su u to vreme proširili svoj uticaj pravo preko juga Egejskog mora. Kasnija predanja, po kojima je kralj Krita Mina vladao morima, verovatno potiču iz onih istih stoleća koja su videla početke uspona Mikenjana.¹⁰ Minojske ispostave bile su osnovane na mnogim egejskim ostrvima, na zapadnoj obali Anadolije pa sve čak do Kipra. Trgovina između Krita i basnoslovno bogatog Egipta odvijala se vekovima. Bio je to put kojim su dragocene materije, kao zlato i slonovača, stizale do egejske oblasti. Nisu samo sirovine stizale sa Krita. Mnogi predmeti sahranjeni u grobnim jamama Mikene prepoznatljivi su kao minojски zanatski proizvodi. Toliko ih je da su arheolozi zaključili da mora da su zanatlije obučene na Kritu zapošljavane da rade za domaće mikenske vlastoršce. Dok su to radili, oni su prilagođavali cenjene minojске stilove i ukrase umetničkom ukusu Mikenjana, ili možda njihovim drugačijim verskim uverenjima i običajima.¹¹

Ali šta bi to ratne starešine zabitih mesta, kao što su bili Mikena, Atina, Teba ili Pilos u unutrašnjosti, mogle da ponude u zamenu za svu tu bogatu robu i usluge? Arheolozi su, u skladu sa savremenim uzorcima razmene i trgovine, napomenuli da izgleda da su rudnici bakra, olova i srebra na Laurionu (današnji Lavrio) u Atiki otprilike u to vreme započeli sa radom. Možda su Mikenjani trgovali svojim viškovima u zamenu za egzotična

blaga koja će kasnije završiti sahranjena zajedno sa njihovim starešinama? Ili su ta blaga možda bila nagrada za svako junačko delo u sećanje na koje svedoče tako osmišljeni grobovi?

Jedan izvanredan nagoveštaj potiče sa freske nađene u jednoj kući u minojskoj ispostavi u Akritoriju na Teri. Kuća je zakopana u erupciji koja je razorila ostrvo izvesno vreme pre 1500. godine p. n. e. U jednom od prizora prikazanih na fresci, kolona ratnika izlazi kroz kapiju zidom utvrđenog grada i postavlja se očigledno spremna da brani svoju stoku od napadača koji pokušavaju da se iskrcaju iz brodova – mada je to takođe tumačeno i kao pljačkaški pohod.¹² U svakom slučaju, ljudske figure se na prvi pogled prepoznaju kao Mikenjani po njihovim šlemovima u obliku košnica s redovima zuba divljeg vepra prišivenim s prednje strane, ogromnim pravouglim štitovima koji zaklanjaju najveći deo njihovih tela, i kopljima koja nose, a dva puta su duža nego što je čovek visok. Postojeće ostatke tih šlemova, tragove štitova i vrhove kopalja koji su nalaženi u grobovima u kopnenom delu zemlje često su oslikavali umetnici Mikene.

Ovi dokazi nam kazuju da je prisustvo mikenskih ratnika već bilo prepoznatljivo u egejskoj oblasti, gde su Minojci dominirali pre 1500. p. n. e. Ali čini se da ih Minojci nisu videli kao pretnju svom načinu života. Priobalni gradovi, kao Akrotiri, nisu imali odbrambene zidove. Bar dve od izuzetnih minojskih palata na Kritu, u Maliji i u Kato Zakrosu, cvetale su u ravnici pokraj samog mora i takođe nisu bile utvrđene. Može zaista biti da su mikenski ratnici stekli bogatstvo nudeći svoje usluge kao plaćeni izvršioci za račun Minojaca u njihovim egejskim posedima, na ostrvima kao što je Tera.¹³ U tom slučaju ovo bi značilo da su zajednice u unutrašnjosti zemlje izvezile ne samo bakar nego i višak radne snage. To bi bio način rešavanja demografskog problema sa kojim bi ova oblast inače često morala da se suočava, na sličan način, u budućnosti.